

■ Martin GILBERT

Auschwitz a spojenci

Academia, Praha 2020, 638 s.

V překladu Marka Pocestného se v roce 2020 dostává s téměř dvacetiletým zpožděním za vydáním anglického originálu (2001) do rukou českých čtenářů jedna z novějších prací anglického historika Martina Gilberta (1936–2015) věnovaná spojenecké politice vůči holokaustu. Autor patřil k předním odborníkům na druhou světovou válku a šoa.

Za téměř šest desetiletí badatelské práce založené na důkladném studiu pramenů čítá Gilbertova bibliografie slušnou řádku titulů k tématu světové války, uskutečňování zvráceného plánu na vyvraždění evropského židovstva, vzniku Státu Izrael, palestinské otázky atd. Do češtiny již byly přeloženy a vydány například tyto publikace: *Dějiny 20. století* nebo *Den, kdy skončila válka: den vítězství 1945 v Evropě a ve světě*. Zejména druhá z uvedených prací zaujme pro Gilberta charakteristickou kombinací analýzy archivních materiálů s orálními historii, což je čtenářsky velmi působivé. Poslední dva druhé světové války plasticky vyvstávají ve vzpomínkách desítek pamětníků různých národností, tak jak je prožívali na řadě míst našeho kontinentu.

Podobnou metodu používá autor i v recenzované publikaci. Nenechme se mýlit stručným názvem obsahujícím německý výraz Auschwitz pro nejhorší z vyhlazovacích táborů, který je v českém prostředí známější jako Osvětim/Oświęcim. Publikace se nesoustředí pouze na fungování tohoto tábora, ale zaměřuje se na celou historii pokusů Spojenců reagovat či nereagovat na nacistické zločiny, a to od prvních zpráv o vyhlazovacích táborech na okupovaném polském území z roku 1942 až do konce války.

Autor ve svém díle mimo jiné hledá odpověď na palčivou otázku: proč přes existenci řady zpráv o vyhlazování Židů byla spojenecká reakce tak liknavá a neúčinná? Vychází při tom nejen z materiálů britských (archiv britského ministerstva zahraničí,

BBC, dokumenty britského válečného kabinetu), ale především z rozsáhlých fondů sionistických organizací. Dalším hojně využívaným pramenem pro knihu jsou dokumenty Norimberského procesu nebo Národního archivu USA. Nezastupitelné místo mají desítky rozhovorů s pamětníky, korespondence s nimi, jakož i s dalšími ústředními aktéry událostí, jejich memoáry nebo vzpomínky uveřejněné v dobovém i poválečném tisku. Chybí však seznam použité literatury a archivních fondů, což je u odborné publikace nečekaný nedostatek.

„Obvyklé židovské bědování“

První děsivé zprávy o osudu židovských žen, dětí a mužů deportovaných dobovými terminologií „do neznáma“ se začaly objevovat již během roku 1942. Pocházely původně především z „židovských zdrojů“, což dovoľovalo britským politikům, především velmi skeptickému ministrovi zahraničí Anthony Edenovi, komentovat je jako „obvyklé židovské bědování“ nebo přehánění. Největší zásluhu na jejich shromažďování, analýze a doručení na odpovědná vládní místa prostřednictvím vedoucích osobností britského, amerického a palestinského židovského společenství měli dva muži působící v neutrálním Švýcarsku. Šlo o zástupce Židovské agentury v Ženevě Richarda Lichtheima a ředitele tamní kanceláře Světového židovského kongresu Gerharda M. Riegnera.

Zprávy z „pracovních táborů“ byly ovšem natolik drastické, že jim i tito prvotní příjemci, natož britským tiskem a rozhlasovými relacemi dosti výběrově a s užitím jisté míry cenzury informovaná veřejnost, odmítali uvěřit. Nepředstavitelné byly zejména indicie, že jde o plánovanou, koordinovanou akci zaměřenou na likvidaci veškerých židovských komunit. Jedna z prvních zpráv tohoto typu pocházela přímo z Vrchatého velitelství v Berlíně od člena protinacistické skupiny, ekonoma Artura Sommera, který doufal, že dorazí prostřednictvím kontaktů ve Švýcarsku k Churchillovi nebo

Rooseveltovi. Kromě alarmujícího sdělení o plánu na totální vyhlazení Židů plynem v táborech obsahovala i návod, jak té hrůze čelit: varovat před zprovozněním plynových komor každodenními relacemi BBC.

Spojenečtí politici i generálové ještě v té době považovali příslušné partie Hitlerova *Mein Kampf* za blábolení šilence. Přesto, že proběhla přísně tajná konference nacistických pohlavářů ve Wannsee u Berlína (20. ledna 1942), kde byly projednány veškeré podrobnosti a přijato „konečné řešení“ židovské otázky. Přesto, že jeden z hlavních osnovatelů a „koordinátorů“ vražedných plánů, Adolf Eichmann, na nich pracoval už od třicátých let minulého století.

Britové drželi v rukou klíč k jednomu z možných opatření na záchranu alespoň části dosud nedeportovaných Židů: certifikáty umožňující vystěhování do Palestiny. Ta byla britským mandátním územím a britská správa původně chovala k záměrům sionistů vytvořit zde židovskou domovinu jisté sympatie, které v roce 1917 projevila tzv. Balfourovou deklarací. Poté, co moc v Německu uchvátil Adolf Hitler, se z pramínku přistěhovalectví stal silný proud, což v Palestině naráželo na odpor místního arabského obyvatelstva. Britové proto změnili kurz a v roce 1939 přijali tzv. Bílou knihu, která omezovala židovské přistěhovalectví na minimum, konkrétně

na 75 000 lidí během následujících pěti let. Přistěhovalecké certifikáty byly brzy vyčerpány, a tak se židovští uprchlíci z nacisty okupovaných zemí snažili dostat do Palestiny ilegálně. Jejich osudy byly často tragické. Pokud lodě s uprchlíky nepotopily německé ponorky a miny, snažilo se jim v dosažení cíle zabránit britské loďstvo.

Autor dává čtenáři pocítit rozhořčení nad zlehčováním zpráv o osudu Židů a tápáním v otázce, zda se vůbec pokoušet nějak zasahovat. Britské politiky rozhodně nešetří. Pro část z nich židovská národnost neexistovala, neustále operovali s nebezpečím vzplanutí „latentního antisemitismu“ v Británii a s tvrzeními, že informační kampaň ve prospěch vražděných by se mohla vykládat jako jejich preferování na úkor jiných nacistickým útlakem trpících evropských národů. Zastrasování nacistů poválečnou odplatou by zase mohlo ohrozit britské a francouzské válečné zajatce. Před vstupem USA do války bylo obtížné, ne-li nemožné, dosáhnout v této věci nějaké shody.

S výjimkou výstražného vysílání a deklarácí Spojenci skutečně nemohli mnoho podniknout, zejména v prvních letech války, což autor názorně dokumentuje na řadě záznamů z jednání premiéra s ministry zahraničí, války a kolonií, jakož i na britsko-amerických jednáních. Varovná spojenecká deklaráce ze 17. prosince 1942 byla tedy maximem možného. Vrcholem politického laivování a aktivit konaných s cílem, „aby veřejnost viděla, že odpovědní konají“, byla Bermudská konference zaměřená především na otázku, kam s případnými židovskými uprchlíky. Politici však hledali místo pro azyl uprchlíků kdekoli jinde než na spojeneckém území nebo v Palestině, uvažovali o severní Africe nebo o zemích Latinské Ameriky.

Zprávy uprchlíků

Přítom již v dubnu 1944 mohla mít veřejnost k dispozici velmi podrobné a alarmující zprávy od očitých svědků osvětimské tragédie. Dvojici

mladých mužů židovského původu deportovaných do Osvětimi ze Slovenska, Rudolfa Vrbovi (původním jménem Walter Rosenberg, bližší informace o této hrdinské anabázi a jejím protagonistovi lze nalézt v jeho vzpomínkové knize *Utekl jsem z Osvětimi*, vydané v češtině v letech 1998 a 2007) z Topolčan a Alfrédu Wetzlerovi z Trnavy, se za dramatických okolností podařilo z tábora uprchnout.

Autor dává čtenáři pocítit rozhořčení nad zlehčováním zpráv o osudu Židů a tápáním v otázce, zda se vůbec pokoušet nějak zasahovat

Přestože oba uprchlíci z osvětimského pekla udělali s pomocí slovenské židovské komunity všechno pro to, aby zpráva dorazila na odpovědná britská místa včas, nestalo se tak. Zabránil tomu celý souběh nešťastných okolností. Zpráva se nejdříve dostala do rukou Eichmannovi a nacisté v Budapešti vymysleli ďábelskou past. Předvolali si zástupce budapeštské židovské obce a nabídli mu obchod: výměnou za „židovskou krev“, čili zastavení deportací, požadují velké množství nákladů a strategických zásob. Jejich nákup mělo zajistit sionistické ústředí v Palestině a nacisté se zavázali umožnit tam cestu přes Turecko dvěma vyjednavčům. Dotyční byli zadrženi už v Káhiře.

Ke složitým jednáním se sionistickými předáky v Palestině, britskou správou a americkými úřady sice došlo, ale nakonec všichni kromě zoufalých sionistů dospěli k odůvodněnému přesvědčení, že jde o léčku, která má znesvářit Spojence. Sověti totiž vnímali každý pokus jednat s Němci jako snahu uzavřít separátní mír bez nich a proti nim. Diplomaté přesto rozhodli, že zprávy z Osvětimi se z opatrnosti nebudou publikovat. Mohlo by tak být ohroženo jednání o „obchodu“. Sionisté totiž doufali, že

dokud se bude jednat, existuje naděje na záchranu životů.

Podobný osud potkal i zprávu dalších dvou uprchlíků, Poláka Czesława Mordowicze a Slováka Arnošta Rosina, kteří byli ke krajně riskantnímu útěku motivováni zkázou hrozící osvětimskému rodinnému táboru. V něm nacisté umístili především české Židy z Terezína, kteří zde žili několik měsíců v relativně snesitelných podmínkách včetně možnosti psát příbuzným.

Gilbert se rovněž zabývá otázkou, proč „zapadly“ zprávy o vyhlazovacích táborech pravidelně rozšiřované polskou exilovou vládou. Přestože se nezaměřovaly jen na strádání a popravu etnických Poláků, vždyť v polské exilové vládě byli hned dva zástupci Židů, úředníci zajišťující monitoring exilového tisku je komentovali jako snahu „malého národa“ se zviditelnit prostřednictvím přehánění nacistického řádění na okupovaném polském území.

Vrbové a Wetzlerové zprávě se nakonec publicity dostalo, bohužel až po zahájení transportů z Budapešti v červnu 1944. Z pohledu dějin druhého československého exilového odboje není bez zajímavosti, že se tak stalo zásluhou českého diplomata v Ženevě Jaromíra Kopeckého. Zalarmoval v Londýně Huberta Ripku a Jana Masaryka, který zasáhl u Edvarda Beneše. Benešovo memorandum o připravenosti podpořit propagační akci ve prospěch Židů přece jen v té době nebylo bez významu, zprávu odvysílala BBC a uveřejnila *The New York Times*. Případné zájemce o postoje londýnské exilové vlády k perzekuci českých a slovenských Židů nebo k dění kolem centralizačního tábora v Terezíně lze odkázat například na studii Jana Němečka *Československá exilová vláda a židovská otázka za druhé světové války* (Acta universitatis Carolinae – Iuridica I, 2013). Naším čtenářům snad postačí pouze připomenout, že s Edenem by se Beneš neshodl, protože zastával právo Židů na společnou vlast v Palestině.

Mezitím docházely četné informace o zhoršení situace židovské populace

v Maďarsku, v Řecku a na Balkáně. Panovaly obavy, že všude, kde nacisté ustupují a blíží se fronta, dojde k pogromům a deportacím. Jejich oprávněnost vycházela ze zkušenosti s náhlým zhoršením perzekuce italských Židů po spojeneckém vylodění na Sicílii v létě roku 1943 a následné britsko-americké ofenzivě na jihu Apeninského poloostrova. Dnes již máme dostatek dokladů o tom, že část italských Židů nakonec zachránil zásah papežské kurie. Na Pia XII. se Spojenci opakovaně obraceli, aby se připojil k varovným prohlášením slibujícím nacistům a jejich podporovatelům odplatu v podobě mezinárodního soudu po válce. Někdejší diplomat Eugenio Pacelli byl však přesvědčen, že rozhlasovými vyhrůžkami se ničeho nedosáhne. Konal tedy bez vší publicity prostřednictvím vatikánských vyslanců neboli nunciů. Nejznámější jsou výsledky intervencí papežského nuncia v Řecku a v Istanbulu Angela Roncalliho, pozdějšího svolavatele Druhého vatikánského koncilu Jana XXIII.

Avšak ani budapešťský nuncius Angelo Rotta nezahálel a v době stoupajícího ohrožení maďarských Židů v létě roku 1944 bombardoval nejprve Horthyho a poté jeho nástupce telefonickými intervencemi. Gilbert sice tyto aktivity zmiňuje, ale tak, že snaha nunciů vyznívá bezmála jako jejich osobní iniciativa, což bylo však bez instrukcí Svatého stolce nemožné. V relativně nedávné době se objevily publikace autorů Renata Mora, Margherity Marchione (*Pope Pius XII. Architect for Peace*) a především Piera Bleta (*Pius XII. a druhá světová válka ve světle vatikánských archivů*), kteří vycházeli z dokumentů vatikánských archivů. Ačkoli se navenek zdálo, že Vatikán k perzekuci Židů mlčí, Svatý stolec aktivně reagoval na zneklidňující hlášení svých vyslanců a také na žádosti židovských organizací z Evropy i Ameriky. Na jejich popud vyslanci opakovaně požadovali zmírnění krutého zacházení s „neárijci“ a vznášeli požadavky okamžitého ukončení transportů u vlád zemí Ně-

mecka, Itálie, Chorvatska, Slovenska, Rumunska, Francie a Maďarska.

Možnosti bombardování

Zcela jinak než tichá vatikánská diplomacie se projevilo velení britského a amerického letectva. To bylo ve druhé polovině roku 1944 na opakované úpěnlivé žádosti sionistických organizací úkolováno politiky, aby zařadilo mezi cíle bombardování nejen železniční tratě na východ, ale také koncentrační tábory v Horním Slezsku včetně Osvětimi. Nejsnáze by to bylo proveditelné ve spojitosti se vzdušnou pomocí Varšavskému povstání, ale riziko zasažení letounů se zdálo generálům příliš velké. Obavy ze ztrát na životech vězňů – tak jako tak odsouzených k pomalému umírání následkem podvýživy, nemoci a vyčerpání nebo k rychlému konci v plynu – působí dnes téměř jako účelově použité argumenty. Ztráty by snad poněkud vyvážil morální účinek, který by zasažení táborů přineslo. Pamětníci z řad přeživších osvětimských vězňů po válce vypovídali o naději, jež se jich zmocnila, když spojenecké bomby zasáhly velmi výkonnou továrnu na motorová paliva v blízkých Monowicích. Průmyslové cíle však byly prioritou operací amerického i britského letectva. Bombardování vlastního osvětimského tábora označilo velení letectva za *neúčelně vynaložené náklady*. Celá záležitost měla ovšem několik dalších zádrhelů: především technickou obtížnost, protože cíle se nacházely na hranici doletu strojů startujících z jižní Itálie. A také skutečnost, že Stalinovi velitelé byli alergičtí na pohyb letadel západních Spojenců ve svém akčním rádiu.

Na závěr cituji z poslední kapitoly Gilbertovy publikace: *Dne 27. ledna ve tři hodiny odpoledne do tábora Auschwitz vstoupili sovětské vojáky. Našli tam 648 mrtvol a 7600 přeživších. [...] Od chvíle, kdy zde před více než dvěma a půl lety začala fungovat první plynová komora, tu byly zabity nejméně dva miliony Židů. K tomu je třeba přičíst dva miliony obětí z řad sovětských válečných zajatců, polských politických*

vězňů, Romů a osob nežidovského původu z celé Evropy.

Tragická cesta k nepředstavitelnému utrpení obětí byla naplánována a „vydlážděna“ nacisty, ale lemovala ji selhání a nezáměr spojeneckých politiků, úředníků i generálů. Zatímco statisíce nevinných lidských bytostí pohltily plameny krematorií, britská a zčásti i americká veřejnost byla strašena fámami o nezvladatelném přílivu uprchlíků, kteří zhorší již tak špatnou zásobovací situaci, způsobí kolaps ubytovacích kapacit, stanou se nekalou konkurencí nebo v Palestině posílí sionistické teroristy. Nepřipomíná nám to něco? Zatímco se Evropa potýká s „koronavirovou krizí“, ve Středomoří pokračuje za nezáměru evropské veřejnosti další dějství migrační krize, tentokrát 21. století. Reakce politiků a části obyvatelstva se podobá situaci ve třicátých a čtyřicátých letech minulého století jako vejce vejci. Jak dlouho ještě?

Markéta Doležalová

■ **Jonathan PETROPOULOS**
Umělci za Hitlera. Kolaborace a snaha o sebezáchovu v nacistickém Německu
Academia, Praha 2019, 431 s.

Již před sedmi lety zúročil americký historik působící na umělecké škole McKenna College v kalifornském Claremontu ve své poslední knize celoživotní odborný zájem o nacistické umění, do kterého pronikl studiem válečných krádeží umění a zkoumáním jeho dalšího osudu. V češtině poněkud dvojsmyslně vyznívající překlad názvu mimoděk odkrývá napětí, které se prolíná skrze celých několik stovek poutavě napsaných stran. Čtenář postupně odkrývá, že se autorův zájem neomezuje na umělce tvořící v Hitlerově jménu, ale snaží se celkově zachytit složitý úděl vysokého umění a kultury v Hitlerově době, tedy zejména v letech 1933 až 1945.

Namísto jednostranného pojmu kolaborace se tak v knize častěji objevuje slovní spojení *hledání společné*

řeči, jež plně odpovídá Petropoulosovu záměru hlouběji pochopit představitele umělecké moderny, kteří se snažili v nacistickém Německu nadále tvořit. Nejedná se přitom z většiny o horlivé nacisty a Hitlerovy slepé následovníky. Na rozdíl od nich jsou osudy osob obsažené v knize daleko rozporupnější a svou nejednoznačností podle autora daleko více znepokojující. Většina z nich totiž svoje dlouho budované kariéry a společenské uznání v určitou chvíli spojila s nacismem, ale zároveň neměla zpravidla po válce obtíže očistit svoji reputaci a dále působit.

Moderna slučitelná s fašismem

Snaha najít společnou řeč s nacistickými pohlavary byla podle Petropoulose motivována vzájemně se propojujícími a posilujícími faktory, mezi něž patřil hlavně špatný odhad zločinné podstaty nacismu, arogance a egocentrismus podporující pocit vlastní nedotknutelnosti umělců, jejich silný pud sebezáchovy a všeprostopující oportunismus doprovázející celospolečenské změny po nástupu Hitlera k moci. On a ostatní nacističtí vůdci navíc dlouho neměli vyjasněný vztah k modernímu umění, čímž udržovali kulturní obec v naději, že by intelektuální cíle moderny mohly být nakonec s fašismem slučitelné.

Mezi výrazové formy umožňující synergií nacionálního socialismu s dobovými moderními uměleckými proudy, zejména s expresionismem, patřila snaha zkoumat a případně zneužívat iracionální stránku lidské mysli, přesvědčení o nacionálně německém charakteru moderní tvorby a naděje ve spásný rozvoj technologií a rozšíření strojů. Právě na řadě příkladů, v nichž se průmyslový způsob výroby propojoval s užitým uměním, jako tomu bylo v případě projektů rozsáhlé bytové výstavby nebo rozšiřování interiérového designu, Petropoulos jasně ukazuje, že samotní nacisté se snažili svoji konzervativní ideologii naplňovat využitím dostupných moderních prostředků.

Podobně rozpolcená byla po dlouhou dobu také celá nacistická estetická politika, odvíjející se především

od osobního vkusu Hitlera a dalších mocných mužů Třetí říše. Počáteční absence jednotného směru otevřela možnost k hledání kompromisu řadě umělců, kteří s nacistickým projektem buď alespoň zčásti sdíleli hodnoty, nebo žili v zajetí povýtce iluzorní představy o nepolitickém charakteru umění. Obě kategorie se v knize objevují napříč jejími dvěma hlavními částmi, v nichž jsou nicméně jednotlivá životopisná pojednání rozdělena podle toho, jestli snaha tvůrců o přijetí ve Třetí říši selhala, nebo jim naopak umožnila pokračování v úspěšné kariéře či společenský vzestup.

Mezi prvně jmenované patřil jeden z nejvýznamnějších představitelů architektonické školy Bauhausu Walter Gropius, který po několika neúspěšných pokusech o fúzi výmarského modernistického designu s aktuálně protežovaným vypjatým pruským neoklasicismem v polovině třicátých let emigroval do Spojených států. Přejít od expresionistického ke spíše neoklasickému stylu neuchránil před emigrací ani skladatele Paula Hindemitha, jenž byl až přesprávil spojen s atonální hudbou výmarské moderny. Přes svoje počáteční nadšení pro nacismus, které na rozdíl od jiných nikdy později nepopíral, se do vnitřní emigrace v podobě služby ve vojenském zdravotnictví uzavřel také expresionistický básník Gottfried Benn.

K podpoře nacismu jej motivovalo konzervativní smýšlení, které sdílel také nacistickou kritikou zavržený a předčasně zesnulý sochař Ernst Barlach. Odmítnutí svého výtvarného slohu nesl velmi těžce možná právě pro svoji zdánlivě velkou názorovou shodu s vypjatým německým nacionalismem. Pocit rasové nadřazenosti a vyostřené antisemitské názory motivovaly v jeho tažení za přijetí také malíře Emila Noldeho, jehož díla se přes osobní náklonnost některých nejvýše postavených nacistů stala v roce 1937 součástí mnichovské výstavy Zvrhlé umění. Nejen že jeho dílo nebylo oficiálně akceptováno, ale stal se nepřitelem režimu a jeho obrazy byly vyřazovány z uměleckých sbírek a páleny. Následný zákaz činnosti ve výtvarných oborech měl jeho profesní dráhu úplně ukončit.

Loajální hudebník

Mezi nejvýraznější celebrity se naopak zařadil skladatel Richard Strauss, který se v prvních letech nacistického Německa stal mocným kulturním byrokratem. Ačkoliv byl po prozrazení svých protirežimních názorů nucen úřední pozice opustit, zůstával až do konce války loajálním hudebníkem, jenž sdílel jisté aspekty nacistického světového názoru a některá svá díla z té doby věnoval nacistickým zločincům. Jejich povolným služebním se ochotně stal také herec Gustaf Gründgens, jenž v pruském ministerském předsedovi Hermannu Göringovi našel ochránce nejen pro modernistické scénické postupy, ale také pro svoji nonkonformní sexualitu.

Závěrečné tři životopisy patří oficiálním umělcům asi nejlépe reprezentujícím Třetí říši. Vedle méně známého sochaře Arno Brekera, který plně v souladu s nároky moderny navrhl například Hitlerovy sériově vyráběné keramické busty, ještě více vyniká privilegovaná filmařka Leni Riefenstahlová. Příběh této průkopnice fašistické estetiky plně odhaluje ambivalenci nacismu jako součásti západní modernity. Žena bezpodmínečně podporující Hitlera, antisemitka oddaně sloužící naci-

tickému režimu a bezohledně využívající komparzistů z koncentračních táborů, byla zároveň emancipovanou autorkou rozvíjející filmové techniky.

Se svou nacistickou minulostí se nikdy nebyla schopná úplně vyrovnat, podobně jako poslední umělec, generální stavební inspektor říšského hlavního města Berlína a pozdější válečný ministr zbrojního průmyslu Albert Speer. V jeho tvorbě se plně odhalila podstata nacismu jako úplné syntézy arogance neomezené moci s možnostmi moderní techniky. Jeho architektonické projekty a urbanistické vize naplňovaly veškeré dobové touhy moderny po osvobození lidstva, ale zároveň byly závislé na zdrojích dobové války, zničení přírodních zdrojů a zotročení milionů lidí. Ironií osudu zůstává, že kdyby se tento cynický kariérista nedal do Hitlerových služeb, pravděpodobně by podle Petropoulose zůstal sice schopným, avšak naprosto průměrným architektem.

Kniha obsahuje řadu až protivně se opakujících tvrzení doplněných o výčty různých případů, které se Petropoulosovi nepodařilo vměstnat jinak nebo je zpracovat dostatečně podrobně do samostatné kapitoly. Rozsáhlé odstavce jsou na různých místech věnovány dirigentům Wilhelmu Furtwänglerovi, Herbertu von Karajanovi nebo nacistickému politikovi Balduru von Schirachovi. Autor navíc jen těžko opouští konzervativní biografický přístup a kvalita jednotlivých životopisů kolísá podle jejich blízkosti jeho vlastnímu zaměření na výtvarné umění. Z hlediska redakce působí poněkud nešikovně chybějící upozornění na umístění nestránkované obrazové přílohy při její první zmínce v textu a také doplněné přepočty říšské měny na neurčité a nicneříkající koruny, které jsou až po mnohém výskytu určeny jako protektorátní.

Petropoulosova kniha nicméně přesvědčivě dokládá, že při výzkumu nacismu již dávno neobstojí povrchní a nekomplikované úsudky závislé na zjednodušujících kategoriích odboje a kolaborace. Naopak brilantně od-

krývá různé odstíny přizpůsobení, s nimi spojenou morální rozpocenost a dilemata osobností, jejichž ambice, talent a odvaha se rozporupně snoubily se sobectvím, zjištěností a ustrašeností. Úzkostlivá snaha o zachování vlastní důstojnosti z nikoho okamžitě nečinila příslušníka opozice, stejně jako úsilí o pohodlné soužití obratem nevytvářelo sympatizanty nacismu.

Jonathanu Petropoulosovi se podařilo proniknout přes hradbu mýtů a hrdinských příběhů, které o vztahu moderního umění a nacismu vytvořili, v zájmu zachování vlastní reputace a zvýšení ceny svých děl, jak samotní umělci a jejich agenti, tak politici využívající jej v ideologickém boji studené války. Na podobně brilantní a mnohovrstevnatou analýzu protektorátní kultury a každodenního života za okupace bohužel česká historiografie stále čeká.

Jaromír Mrňka

■ Volodymyr VJATROVYČ *Ukrajinské 20. století. Utajované dějiny*

Z ukrajinského originálu přeložila Rita Kindlerová. Academia, Praha 2020, 744 s.

Znalost dějin Ukrajiny, respektive vědomí o jejich specifičnosti zůstává v českém prostředí pozadu, i když v posledních třiceti letech se situace začala měnit. Snad k tomu alespoň trochu napomohly i poměrně rozsáhlé dějiny této země vydané v roce 2015 nakladatelstvím Lidové noviny. Nyní je v češtině k dispozici svazek popularizačních studií ukrajinského historika Volodymyra Vjatrovyče, pojednávající „jen“ o 20. století. Je zjevné, že rozsahem, podrobností i bezprostředním kontaktem s prameny překonává zmíněné pět let staré kompendium. Z uvedených důvodů je patrné, že knihu lze chápat jako důležitou a vítanou „doplňkovou četbu“, má však hodnotu sama o sobě.

Celý objemný svazek otevírají dva úvodní autorovy texty, z nichž ten kratší je určen přímo českým čtenářům. Vysvětluje se zde geneze

knihy i snaha napomoci jejím českým překladem různým, stále aktuálním česko-ukrajinským nedorozuměním. Možná by proto knize prospělo i zařazení alespoň krátké informace o autorovi, kterého už můžeme zařadit do skupiny historiků středního věku.

Vjatrovyč (nar. 1977) je lvovský rodák a s tímto významným centrem bylo spojeno i jeho studium a počátek odborného růstu. Ten byl od roku 2007 svázán s Ukrajinským institutem národní paměti, což Vjatrovyče dovedlo do Kyjeva. Důležitou kapitolou jeho života byl nástup do

Měsíc po vítězství ukrajinského Majdanu byl Vjatrovyč ustanoven ředitelem institutu národní paměti, který řídil více než pět let

vedení archivu Bezpečnostní služby Ukrajiny, kam byly převedeny archivy sovětských státně-bezpečnostních sborů. Působil zde v letech 2008–2010, studoval dochované materiály, uvažoval o jejich vypovídací hodnotě a nemálo přispěl k jejich odbornému využití. Odsud byl jen krok k nástupu do jiné instituce spjaté se snahou o přehodnocení ukrajinských dějin sovětského období.

Měsíc po vítězství ukrajinského Majdanu byl Vjatrovyč ustanoven ředitelem již zmíněného institutu národní paměti, který řídil více než pět let, do září 2019. Uvolněn byl za vlády současného prezidenta Zelenského. Poté se očekávala možná změna kurzu celého ústavu, ale to se za ředitelování Vjatrovyčova nástupce Drobovyče nestalo. V době pokračující války Ruska proti Ukrajině potřebuje také současné ukrajinské vedení historicko-propagandistické zázemí, o něž by mohlo opřít svoji argumentaci a činnost.

Vjatrovyčova cesta vedla brzy po odchodu z ústavu do ukrajinské politiky. Nikdy nestál stranou aktuálního dění, ale od listopadu 2019 to

již činí coby poslanec ukrajinského parlamentu. Patří do nyní opoziční strany Evropská solidarita, vedené bývalým prezidentem Porošenkem. O jeho parlamentních aktivitách je poměrně často slyšet. Nevíme samozřejmě, nakolik se za těchto okolností bude moci věnovat další badatelské a publikační práci.

Ukrajinské osvobozené hnutí

Svoji první knižní práci Vjatrovyč vydal v roce 2001 – nás může zajímat, že byla věnována výpravám neboli rejdům oddílů Ukrajinské povstalecké armády do východní části Československa nebo přes celé jeho území po roce 1945. Autorův zájem se poté průběžně zaměřoval na fenomén, jemuž se zcela oprávněně říká ukrajinské osvobozené hnutí (vyzvolnyj ruch). To, že je toto hnutí solí v očích mnoha ruských a polských (nejen) historiků, nepřekvapuje. Oba státy si v roce 1921 přerozdělily většinu území Ukrajiny a úsilí Ukrajinců o odtržení a vlastní státnost vnímaly jako nebezpečné a nepřátelské. Odtud pramenila snaha toto hnutí za každou cenu potlačit a propagandisticky ho i za pomoci historické vědy znemožnit.

Na základě tohoto konstatování by se mohlo zdát, že Vjatrovyč i recenzent jeho knihy podléhají tendenci vidět dějiny Ukrajiny jako soustavný boj „hodných“ Ukrajinců s jejich odvěk špatnými a bohužel většinou úspěšnými nepřáteli. Ale tak to opravdu není.

Vjatrovyčovy stati, původně psané pro online médium, nemají ryze odborný charakter a představují pokus o popularizaci v nejlepším slova smyslu. Jejich rozsah v některých případech výrazně kolísá, v průměru se však jedná o jedenáct stránek. Někdy jde o malé biografie známých i zcela zapomenutých osob, jindy o studie problémové, týkající se konkrétních událostí nebo témat. Pestrý celek nabízí zájemci mnoho nového. Zároveň se však předpokládá určitá připravenost čtenářů, respektive alespoň jejich základní znalosti o Ukrajině.

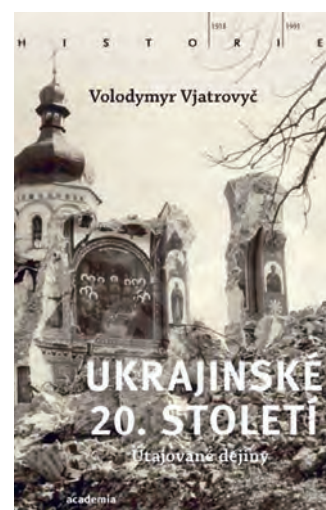
Máme před sebou soubor jedenašedesáti statí řazených v zásadě chronologicky a pokrývajících léta 1918–1991. Celek vytváří mozaiku dějin Ukrajiny v sovětském období, i když jsou patrné (a také nezbytné) dílčí přesahy oběma směry. Zároveň je důležité, že se jedná o sovětskou Ukrajinu. Víceméně mimo stojí tematika regionů, které zůstávaly do let 1939–1945 mimo Sovětský svaz. Jen zprostředkovaně se objevuje téma ukrajinské emigrace trvale působící po celé sledované období (snad kromě roku 1918). V obou případech najdeme ovšem přesahy i do těchto sfér. Sovětská tajná služba se samozřejmě velmi výrazně zajímala o vývoj emigrace a snažila se ji rozbít a přimět (nebo třeba i unést) některé její představitelé k odjezdu do SSSR.

Ze sedmdesáti let, která kniha pokrývá, jsou zastoupena různým podílem všechna desetiletí. Nejvýrazněji to platí o čtyřicátých letech, charakterizovaných postupnou sovětskou okupací většiny současných západoukrajinských regionů, období počátku jejich sovětizace a dvou- až tříletou německou okupací (v případě části Ukrajiny byla kratší). Toto decennium uzavřel zápas Ukrajinské povstalecké armády proti stavu, který vnímalo její vedení, řadoví vojáci, ale i ti, kdo UPA podporovali, jako naprosto nepřijatelný.

Vraždění na Volyni a v Haliči

Autor se nevyhýbá problémům, které slouží jako argument k odsuzování ukrajinského odboje. Přináší doklady občasné ukrajinsko-židovské a ukrajinsko-polské spolupráce, přestože zejména ve druhém případě nezastrhá těžko omluvitelnou roli části Ukrajinců ve vzájemném vyvražďování příslušníků obou nejsilnějších národních skupin Volyně a Haliče.

Z Vjatrovyčova líčení jasně vyplývá, že na obou stranách lze doložit brutální vraždění a že v některých regionech hráli aktivnější a výraznější roli ukrajinští ozbrojenci. Nemá důvod zamlčovat tyto skutečnosti, stejně jako ty, které dosvědčují odsouzeníhodnou činnost ozbrojenců

polských. Koneckonců těžily z této brutality nejprve německé okupační síly a pak vítězná sovětská strana.

Také kapitoly věnované disentu šedesátých a sedmdesátých let jsou zajímavé a umožňují srovnání tehdejších českých a ukrajinských poměrů. Pro osmdesátá léta je klíčové vyprávění o černobylské katastrofě, zatímco poslední a vůbec nejdelší kapitola je přehledem cesty Ukrajiny k nezávislosti za časů Gorbačova. Zajímavé je líčení toho, jak se státní bezpečnost pokoušela transformovat v době, kdy už se její všemocná pozice ztrácela před očima. Poslední datum této kapitoly, 1. prosinec 1991, den úspěšného referenda o ukrajinské nezávislosti, znamená v tomto směru konec a závěrečný mezník Vjatrovyčova líčení.

Je třeba ocenit, že překladatelka, známá především díky popularizaci děl ukrajinské prózy a esejistiky, se snažila, aby čtenáři mohli lépe pochopit u nás málo známé realie a problémy. Vložila do textu více než tři stovky vysvětlujících poznámek a připojila i závěrečný soupis čtyř desítek knižních titulů, ve kterých lze hledat další poučení. Obohacením knihy je také soubor 274 černobílých fotografií doplňujících v českém prostředí převážně neznámou ikonografii ukrajinského historického vývoje. Hodnotu knihy zvyšuje také téměř dvacetistránkový rejstřík.

Ten, kdo se knihou prokouše, získá dostatek podnětů k dalšímu uvažování o ukrajinských dějinách. Odborníka nejspíše povede k pokusu o pochopení toho, co vlastně představují vcelku i v jednotlivinách materiály státně-bezpečnostních složek sovětského režimu i jeho satelitů. Napsáno bylo o této problematice nemálo, ale problém ožívá při studiu každého spisu vždy znovu. Historik, který s nimi pracuje, musí zápasit se surrealistickým otiskem reality, který je zde zachycen, a najít, je-li to možné, co nejvíce stop někdejší opravdové skutečnosti.

Vjatrovyč se stal postupně značně sledovaným i kritizovaným autorem, ač jeho názory sdílí asi větší část ukrajinské historické obce. Je tedy vnímán jako její mluvčí, protože je na něj nejlépe vidět. Jeho názory jsou považovány v zahraničí za kontroverzní nebo jsou přímo odmítány. Vede k tomu i značná, místy až nepřekonatelná politizace a propagandistické zneužití témat, jimiž se dlouhodobě zabývá. Leckdy spolu úzce souvisí politická platforma autorových kritiků a jejich podložené či nepodložené pohledy na ukrajinské dějiny. Kupodivu platí toto konstatování také v případě nepočtených ukrajínistů-historiků z českého prostředí.

České reálie jsou v knize zastoupeny jen dvěma kapitolkami, věnovanými rejdům UPA po Československu a srpnové okupaci z roku 1968. Připomenout je však třeba i zmínky o volyňských Česích - nedobrovolných účastnících a často i obětech tragických válečných událostí. Jejich líčení, kterého se nám z této strany s velkým zpožděním dostává, vyvolává dodatečné otázky, spojené s naprosto odlišným hodnocením tehdejších událostí. Myslím si, že by mělo být nasloucháno Vjatrovyčovým interpretacím i termínům, které u nás v souvislosti s výkladem volyňských událostí nezazněly. Jde například o termín ukrajinsko-polská selská válka, ale také o zdůraznění role parakriminálních a parapolitických skupin svévolně řádících a nekontrolovaných žádnou tehdejší politickou silou.

Kniha přijde vhod i těm, kteří pracují s archivními materiály československé Státní bezpečnosti. Leccos z její práce a písemných produktů zasluhuje srovnání s ukrajinsko-sovětskou realitou. Ukrajínistu asi ovládne přání dočkat se zpracování dějin ukrajinské komunity v Československu po roce 1956 na základě archivů StB. Nebylo by to nezajímavé čtení, otázka interpretace dochovaných pramenů by však byla možná ještě o něco svízelnější než v případě pramenů, s nimiž se musel potýkat Vjatrovyč.

Osobně hodnotím Vjatrovyčovu knihu jako pozitivní, vysoce přínosný počin. O ukrajinských dějinách se bude v českém prostředí nadále diskutovat, často z diametrálně odlišných pozic. Nyní je k dispozici práce, kterou by každý, kdo chce o dějinách Ukrajiny vynášet soudy, měl znát. Obávám se však, že se tento předpoklad či požadavek dočkají jen částečného naplnění.

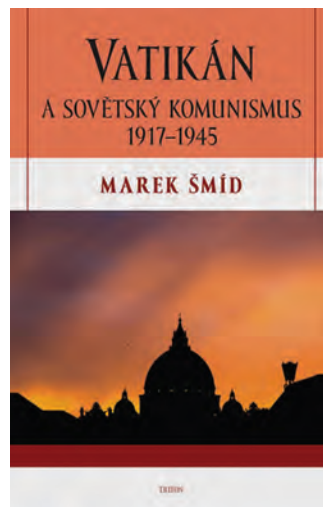
Bohdan Zilynskyj

■ Marek ŠMÍD

Vatikán a sovětský komunismus 1917–1945

Triton, Praha 2020, 279 s.

Mezi motty knihy o vztazích Svatého stolce a sovětského Ruska nacházíme také známý, pohrdavý výrok Josifa Vissarionoviče Stalina z roku 1945: *Kolik má Vatikán divizí? Možnou odpověď pronesl papež Pius XII. po diktátorově smrti: Nyní může vidět, kolik máme nahoře divizí.* Obě věty ve zhuštěné podobě ukazují, jak výrazně odlišné myšlenkové světy se poji s katolickým křesťanstvím na jedné straně a komunistickou ideologií na straně druhé. Ale vedle ideových rámců s nezpochybnitelným vlivem musíme uvažovat také o dalších dimenzích vzájemných vztahů. Jednu z přístupových cest nabízí studium vztahů diplomatických. Pole papežské diplomacie ve 20. století se v zahraniční historiografii již delší dobu chápe jako klíčové a kniha *Vatikán a sovětský*

komunismus je zprostředkovává také českému čtenáři.

Marek Šmíd se výzkumu ve vatikánských archivech věnuje dlouhodobě a systematicky: k sovětskému komunismu přistupuje po monografiích týkajících se italského fašismu (2018) a německého nacismu (2019), pro český kontext se věnoval letům 1914–1918 a osobám apoštolských nunciů v Praze, širší veřejnosti je znám také díky popularizačním tématu. Publikací tak pokračuje série nakladatelství Triton, pevně ukotvená vizuálně i typograficky, s obdobnou strukturou výkladu. Pojednání otevírá popis složitých kontaktů mezi katolickým Římem a pravoslavnou Moskvou před rokem 1917, který zdůrazňuje nedodržování konkordátu z roku 1848, obtížné postavení katolické menšiny, její negativní obraz a delší kontinuální linii napětí, sahající koneckonců ještě do mnohem vzdálenější minulosti a související s kulturním a teologickým rozdělením Východu a Západu. Antipatie byly oboustranné: v ruském prostředí se katolicismus chápal jako cizorodý, nepřátelský prvek, papežství pohlíželo na pravoslavné křesťany jako na soupeře a v době první světové války se s ním východoevropští katoličtí hierarchové shodovali na možném nebezpečném rozšíření ruského (pravoslavného) vlivu.

Ambivalentní pohled na Rusko pokračoval i později. V roce 1917 se Svatý stolec živě zajímal o nepřehlednou revoluční situaci a předpokládal, že by pád carského impéria mohl otevřít prostor pro rozvoj katolictví, násilné změny však zároveň chápal negativně jako pokračování Francouzské revoluce roku 1789. Bolševická vláda ovšem již v prvních měsících zahájila kroky, jež vedly k perzekuci církve a projevů religiozity; papež se naopak snad pokoušel o záchranu cara Mikuláše II., od roku 2000 pravoslavného světce. Čtenáře kniha uvádí do leninského pojetí náboženství a odsuzujícího postoje magisteria ke komunismu či radikálním formám socialismu: *Svatý stolec tak považoval komunismus za ideu falešného vykoupení, lživý ideál spravedlnosti, rovnosti a bratrství v hmotě a práci i klamný mysticismus, který svým přimočarým materialismem, bezbožností, popíráním lidské svobody, odmítáním individuality, negací kvalitativní hierarchie a mravního řádu ustanoveného Bohem znevažoval základní autoritu, soukromý majetek, rodinu, manželství atd. Odmítnutí pramenilo především z reflexe politické ideologie jako humanity bez lidství a bez Boha, která byla proto nepřijatelná* (s. 74–75).

Traumatické momenty

Autor se stejně jako v předchozích textech nebojí pojmenovávat traumatické momenty světových církevních dějin: kombinuje prameny uložené ve Vatikánu s dostupnou literaturou a konstatuje, že tvůrci papežské politiky sice dobře znali nabídku komunistické ideologie, ale – tak jako mnozí další státníci a vlády – podcenili její expanzivnost a životaschopnost, neboť události v roce 1917 považovali za dočasný výkyv, nikoli za nastolení dlouhodobého stavu včetně brutálního pronásledování. Bohatě citovaná korespondence ukazuje, jak detailně Řím poznával jeho rozsah; vedle výše zmíněného citátu z roku 1945 ale podceňování zaznívalo také od dalších sovětských představitelů. Stejně tak s odkazem na Andrzeje Grajewského autor zcela

jasně říká, že represe nevedly ke sblížení rozdělených ruských křesťanů.

Svatý stolec ovšem na oficiální komunikaci se SSSR nerezignoval. Dotazoval se na situaci pronásledovaných pravoslavných a pokoušel se intervenovat ve prospěch svobody vyznání, organizoval sbírku pro hladovějící obyvatele a humanitární misi (s vizí obnovy náboženského života). Ani jedna strana se přitom

Papež Pius XII. odmítl prezentovat dobývání Sovětského svazu nacistickým Německem jako „křížové tažení“ proti komunismu

nenacházela v komfortní situaci: bolševická vláda usilovala o uznání ze strany Vatikánu, který takový krok podmiňoval ukončením represálií. Mimo zájem nezůstává představení důležitých aktérů: například apoštolského vikáře pro polské a litevské území Achilla Rattioho, zkušného diplomata Eugenia Pacelliho, jenž se zabýval jmenováním biskupů, školstvím, kontakty místní hierarchie s centrem apod. – náplň jeho mise lze ostatně použít také při popisu mnoha jiných jednání Svatého stolce s komunistickými zeměmi – či Josipa kardinála Slipého.

U popisu stalinského teroru se Marek Šmíd přidružuje „fascinace“ duchovním životem a formací Josifa Stalina v mládí přes jeho údajné vstřícné výroky či výroky odporující sovětské každodenní praxi hrůzných rozměrů, proti níž papež Pius XI. otevřeně vystoupil. Proticírkevní tažení obsahuje všechny konstitutivní prvky, později známé z dalších států včetně Československa: *Kněží byli v procesech obviňováni z odporu vůči kolektivizaci, šíření nepřátelské ideologie prostřednictvím výuky náboženství, organizování teroristických akcí a špionáže, provádění sabotáží, podpory italského fašismu a německého nacismu, kontrarevoluční činnosti*

atd. (s. 187–188). V případě druhé světové války a zmírnění perzekuce pravoslavní, nikoli katolictví, pisatel hovoří tak jako jiní o pragmatismu vedoucímu k aktivizaci Rusů tváří v tvář nacistické hrozbě. Připomíná také, že papež Pius XII. odmítl prezentovat dobývání Sovětského svazu nacistickým Německem jako „křížové tažení“ proti komunismu a obával se šíření ateismu po válce: *Antikomunismus papeže Pia XII. v poválečné době neoslabil, ale naopak zesílil. Navzdory mnoha omylům při analýze dobové situace v Sovětském svazu před válkou i během ní Svatý stolec situaci po válce dobře odhadl, když předpověděl nástup studené války. Vatikán citlivě reagoval na prnutí mezi velmocemi, které vnímal jako další stupeň k nástupu komunismu ve střední a západní Evropě a vlastně i ve světě* (s. 251). V samostatné kapitole se čtenář může seznámit s realitami španělskými a mexickými.

Vatikánská politika

Kniha Marka Šmída obohacuje českou historiografii a uvažování o církvi a komunistických totalitních panstvích ve třech důležitých ohledech. Především upozorňuje na významný rozměr mezinárodní „vatikánské politiky“ ve 20. století a pokračuje v linii předchozích děl. Z hlediska obsahu máme před sebou nosné, argumentačně přesvědčivé propojení opravdu rozsáhlé cizojazyčné literatury s výzkumem dostupných pramenů, přičemž možnost postoupit dále v pontifikátu papeže Pia XII. se otevřela teprve nedávno a autor zdroje otevřeně komentuje.

A publikace také v optice diplomatických vztahů odhaluje „sovětský vzor“ vztahu k církvi a organizované religiozitě vůbec, vzor později v různých modifikacích následovaný komunistickými zeměmi. Z textu je patrné, že autor zůstává jak erudovaným historikem moderních církevních dějin, tak poučeným politologem vnímajícím širší souvislosti jednotlivých, detailně líčených a zvolna se odvíjejících kroků.

Michal Sklenář

■ **Zdeněk DOSKOČIL**
V žaláři a vyhnanství. Ladislav Novomeský v éře stalinismu a poststalinismu

Nakladatelství Lidové noviny a Historický ústav AV ČR, Praha 2020, 488 s.

Slovenský básník, novinář, politik, publicista a redaktor Ladislav (Laco) Novomeský (1904–1976) neprožil příliš šťastný život. Zemřel mu malý syn, byl z politických důvodů pronásledován a několik let strávil ve vězení, kde byl krutě týrán. Štěstí ho však potkalo posmrtně v podobě dobrého životopisce Zdeňka Doskočila.

Můžeme jen litovat, že autor se ve své práci *Ladislav Novomeský v éře stalinismu a poststalinismu* soustředil pouze na část jeho bohatého života. Těžiště práce spočívá v letech 1948, či spíše 1950 až 1963, kdy Novomeský zažil politický pád, byl odsouzen a postupně rehabilitován. Autor ponechává stranou jeho vzestup v poslední dekádě života i angažmá po srpnu 1968. Stejně tak se jen okrajově věnuje Novomeského životu v době první republiky, druhé světové války a klíčového poválečného období let 1945–1948, kdy se podílel na upevnování moci KSČ. Je to velká škoda. Novomeský byl totiž protagonistou a svědkem mnoha kulturních a politických událostí ve vývoji slovenské společnosti 20. století. Přestože autor v úvodu své práce jasně vymezil její téma lety 1950–1963, na čtenáře může působit dojmem nedokončené politické biografie. Nezbyvá než věřit, že jednou bude napsán kompletní životopis této pozoruhodné osobnosti slovenského kulturního a politického života 20. století.

Co slivovice spojuje

Laco Novomeský patřil ve své době mezi nejvlivnější slovenské intelektuály. Byl mistrem slova a autorem mnoha krásných básní. Například *Obyčejného verše: Koho sa spýtať? Svätých v orloji, / koľko je hodín asi? Hľa, babie leto blúdi po kraji. / Jak šedivejú časy!...* Nebo básně *Nohami hore*, kde poukazuje na absurditu války: *Baletky výbuchov po svete rozvojnem / po hlavách tancujú, / po hlavách; / ich*

sukne zhŕňajú sa v sprškach strašlivých. / To je tá ruža temných lupení / na vyschlej hrudi starej Európy, / fontána, ktorá z ohňov pramení / a mrazom padá na hromadné hroby.

Pocházel z rodiny slovenského evangelického křesťanského žijící nejprve v Maďarsku. Byl součástí skupiny marxistických intelektuálů, kteří zasvětili ideálům komunismu celý život. Jako mladík navždy podlehl kouzlu tehdy moderního komunistického hnutí. Jeho příklon vycházel z vlastního přesvědčení, ale současně byl ovlivněn svobodomyšlným světem umělecké avantgardy. Patřil mezi umělce, kteří nikdy nepropadli klasickému politickému sektářství. Měl nezpochybnitelný společenský kredit a později se stal i mravní autoritou slovenské společnosti. Poznal Španělsko v době občanské války. Okrajově zasáhl do Slovenského národního povstání. Účastnil se jednání slovenské delegace s Edvardem Benešem v Londýně na podzim 1944. Ve světě vysoké politiky zůstal i po válce, kdy se za komunistickou stranu stal pověřencem pro školství. Z přesvědčení pomáhal budovat totalitní systém. Měl však daleko k prototypu klasického komunistického politika. Neovládal technologii moci, což se mu stalo osudným. Později se o něm budou někteří vyjadřovat jako o salonním či oportunním komunistovi žijícím buržoazním způsobem života, jemuž byla blízká myšlenka, že co politika rozděluje, to slivovice spojuje.

V padesátých letech za své přesvědčení tvrdě zaplatil. Byl postižen represemi a ve vykonstruovaném procesu odsouzen na deset let a propadnutí majetku. Věznění mu podlomilo zdraví a celý život ho pronásledoval pocit viny. Zradil některé své přátele. Nejvíce ho trápilo, že vypovídal proti Vladu Clementisovi, a později absurditu celé věci vyjádřil zoufalou poznámkou směřovanou ke svému spoluvězni: *Pověz mi, co jsem měl dělat? Nemůžu přece škodit straně.* Přes všechny tyto skutečnosti zůstal po celý život přesvědčeným, věřícím komunistou. Nedokázal své jednání přehodnotit a s KSČ se rozejít. Byl jí oddaný.

V soukolí moci

Doskočilova monografie je výsledkem dlouhodobého výzkumu a je velmi pečlivě zpracována. Autor v pěti kapitolách (*básník..., buržoazní nacionalista, vězeň, vyhnanec a rehabilitovaný*) vykresluje Novomeského portrét a klade důraz na objasnění příčin jeho politického pádu a obvinění z tzv. slovenského buržoazního nacionalismu. Stejně pečlivě popisuje básníkovu zatčení, vyšetřování a odsouzení (trest si z poloviny odseděl) i pozdější nucený pobyt v Praze. Po podmíněčném propuštění v prosinci 1955 působil několik let jako pracovník Památníku Národního písemnictví a měl zakázaný pobyt na Slovensku.

Přínos této práce spatřuji také v tom, že reflektuje nejen příčiny Novomeského politického pádu, ale i jeho myšlení v dané době. Jde téměř o psychologickou studii, v níž se dobře ukazuje zrudnost komunistického režimu. Je to příběh básníka, který se skrze své ideály dostal nejprve do politiky a později i do soukolí moci. Na jeho pozadí lze sledovat šílenství doby. Doskočil dobře popsal život politických vězňů v konfrontaci s represivním aparátem totalitní moci. Navíc je to příběh člověka, jenž přes svoji nespornou inteligenci i osobní zkušenost s politickou perzekucí nepochopil podstatu systému. Knihu mohu všem vřele doporučit.

Michal Pehr